

Werner Herzog
VSAK ZASE
IN BOG PROTI VSEM
Spomini

prevedla Anja Naglič

Beseda prevajalke

Werner Herzog (1942) je eden najpomembnejših, najplodovitejših in najbolj samosvojih nemških filmskih režiserjev, uveljavil pa se je tudi kot filmski scenarist, producent, pripovedovalec, igralec, operni režiser in pisatelj. Do zdaj je režiral skoraj 60 igranih in dokumentarnih celovečercer (dva je snemal tudi v Sloveniji), več kot deset kratkih filmov in šest serij. Zanje je prejel številne nagrade, med drugim zlatega leva za življenjsko delo na beneškem filmskem festivalu 2025. V spominih *Vsak zase in Bog proti vsem*, ki jih je objavil leta 2022 in za katere si je naslov izposodil pri lastnem celovečercu iz leta 1974 – ki se v nemščini glasi *Jeder für sich und Gott gegen alle*, pri nas pa se je bolj uveljavil prevod mednarodnega naslova *The Enigma of Kaspar Hauser*, tj. *Skrivnost Kasparja Hauserja* –, Herzog pripoveduje o svojem zelo posebnem, pretresljivih, nevarnih in razburljivih dogodkov polnem življenju, ki se je začelo sredi druge svetovne vojne v Münchnu, se nadaljevalo v bavarski gorski vasici in nato po vsem svetu. Piše o svoji družini, prijateljih, hudi revščini v otroštvu, šolanju, dolgih pohodih, alpinizmu, raziskovanjih, snemanju filmov (na vseh celinah), pisanju, delu v operi, sodelovanju s Klausom Kinskim, Tomom Cruisom, Philippom Petitom, Reinholdom Messnerjem, Bruceom Chatwinom in številnimi drugimi (tako za sodelavce kot tudi za protagoniste svojih filmov rad izbira neobičajne, divje, celo fanatične ljudi). Pri tem se izkaže za odličnega in pogosto duhovitega pripovedovalca ter vedoželjnega, raziskujočega, discipliniranega, neposrednega, drznega, izjemno vase prepričanega, samosvojega in najraje samouškega človeka.

Knjiga *Vsak zase in Bog proti vsem* je velika uspešnica in v dobrih treh letih od prve izdaje je bila prevedena že v več kot

deset jezikov. Čeprav se besedilo bere večinoma gladko, ga ni najlažje prevajati, saj Herzog tako kot pri svojih filmih tudi tu posega na številna področja in s tem k najrazličnejši terminologiji: opraviti imamo s filmom, geografijo, planinstvom, zgodovino, planšarstvom, smučarskimi skoki, nogometom, vojsko, kmetijstvom, lovstvom, astronomijo, fiziko, matematiko, antropologijo, religijo, klasično filologijo, arheologijo, politiko, pravom, ekonomijo, opero ... Poleg tega prevajanje zapletejo mnoge netočnosti v besedilu: kjer gre zgolj za nepravilen zapis (npr. pri citatih v tujih jezikih), smo napako popravili, ne da bi to posebej označili; večje popravke (npr. imen in letnic) pa smo dopisali v oglatih oklepajih.

Še pojasnilo glede naslovov in citatov. Herzogove filme smo v osrednjem besedilu navajali samo v slovenščini, v *Filmografiji* pa tudi z izvirnim naslovom: če je bil film – po nam dostopnih podatkih – v Sloveniji javno že predvajan, je slovenski naslov v *Filmografiji* zapisan na prvem mestu, sicer pa kot dodatek v oklepaju. Filme drugih režiserjev smo navedli s slovenskim naslovom, če je ta že uveljavljen, v nasprotnem primeru pa smo uporabili izvirni naslov. Enak način zapisovanja velja za naslove knjig, oper, likovnih del ipd. Ker Herzog k večini citatov v angleščini in španščini ni dopisal prevođa, smo tako ravnali tudi mi.

Ljubljana, december 2025

Engidu je trpko vzdihnil in dejal:
»Gilgameš, čuvaj v gozdu nikdar ne spi.«
Gilgameš je odvrnil: »Kje je mož,
ki se lahko povzpne do neba?«*

* Herzog tu zgolj približno citira z druge plošče *Epa o Gilgamešu*. Prim. *Ep o Gilgamešu*, prev. Mirko Avsenak, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1978, str. 18. (Vse opombe so prevajalkine.)

PREDGOVOR

Prvotno naj bi se moj film *Aguirre, srd božji* končal tako: ko splav španskih osvajalcev doseže ustje Amazonke, so na njem sami mrličji, živa je le še govoreča papiga. In ko plima Atlantskega oceana splav znova požene v mogočni veletok, papiga neskončno dolgo kriči: »El Dorado, El Dorado!« Šele na snemanju sem našel veliko lepšo rešitev: splav preplavijo stotine majhnih opic in Aguirre pred njimi blede o svojem novem imperiju. Nedavno sem naletel na nepotrjen opis konca zgodovinsko potrjenega Aguirreja. Od vseh zapuščen, potem ko je umoril lastno hčer, da ji ne bi bilo treba videti njegove sramote, ukaže zadnjemu privržencu, naj ga ustrelji. Ta naperi mušketo in ga ustrelji v sredino prsi. »To ni bilo nič,« pravi Aguirre. Ukaže mu, naj naperi še enkrat. Mož ga zadene v srce. »To bi moralo zadoščati,« pravi Aguirre in se zgrudi mrtev.

Prepričan sem, da so opice najlepša od vseh alternativ za konec tega filma, toda sprašujem se, koliko možnosti, koliko neživetih alternativ sem imel jaz sam nenehno na voljo, ne le pri izmišljanju zgodb, temveč v življenju samem, pa se niso uresničile ali so se šele čez mnogo let.

Naslov te knjige sem uporabil že za svoj film o Kasparju Hauserju, a ga skoraj nihče ni bil sposoben podati pravilno. Tu poskušam drugič. Mogoče preveč vzbuja vtis, kot da sem osamljen bojevnik. Dejstvo je, da sem skoraj vedno imel okoli sebe sodelavce, družino, ženske. O njih, razen o peščici, v tej knjigi ne boste izvedeli ničesar. Prav vsi so bili samostojni, močni, lepi in inteligentni. Brez njih bi bil le senca samega sebe.

Kam je človeka, mene, zanesla usoda? Kako je vedno znova obračala življenje? Toda marsikaj, vidim, je tudi stalnica –

vizija, ki me ni nikoli zapustila, in, kakor pri dobrem vojaku, tudi občutek dolžnosti, zanesljivost in korajža. Vedno sem hotel biti v predstraži, ki so jo vsi drugi že panično zapustili. Koliko stvari je bilo mogoče predvideti? Od japonskega vojaka Hira Onode, ki se je predal šele 29 let po koncu druge svetovne vojne, sem izvedel, da lahko v večerni svetlobi puškino kroglo, ki jo izstrelimo v nekoga, prepoznamo kakor označevalni izstrelek. Takrat lahko za trenutek vidimo prihodnost.

Ravno sem pisal konec te knjige. Dvignil sem pogled, ker sem videl, da se je pred oknom nekaj poblisnilo, nekaj, kar je letelo proti meni, se bleščalo bakreno in svetlozeleno. Toda ni bila sovražnikova zablodela krogla, temveč kolibri. V trenutku sem se odločil, da ne bom pisal dalje. Zadnji stavek se preprosto konča tam, do kamor sem ravno prišel.

ZVEZDE, MORJE

Okrog poldneva so ženske nehale jokati. Nekatere so prej kričale in si pulile lase. Ko so odšle, sem stopil tja. Bila je majhna kamnita zgradba ob pokopališču, v kraju Hora Sfakijon na južni obali Krete, le nekaj hiš, raztresenih po strmih skalah. Imel sem 16 let. Majcena mrliška veža je bila brez vrat. Notri, v somraku, sem videl dva mrtveca drugega ob drugem, tako blizu, da sta se dotikala. Bila sta moška. Pozneje sem izvedel, da sta ponoči drug drugega ubila; v teh odročnih, arhaičnih krajih je še obstajalo krvno maščevanje. Spomnim se le obraza tistega, ki je ležal na desni. Bil je modrikast kakor španski bezeg in deloma tudi rumen. Na nosnicah je imel zelo velika kosma vate, prepojena s staro krvjo. V prsi so ga zadele šibre.

Ko se je znočilo, sem odplul na morje. Nekaj noči sem delal na ribiški barki; moralo je biti okoli mlaja, ko luna ne sije. Barka je odvlekla šest čolničev, *lampades*, na odprto morje, vsak je imel le enočlansko posadko. Tam so nas, razporejene na razdalji enega kilometra, odpeli in pustili same. Morje je bilo gladko kakor steklo, brez valov, voda je bila kakor olje. In vladala je neznanska tišina. Vsak čolnič je imel veliko karbidno svetilko, ki je svetila v globino morja. Svetloba je privabila ribe, zlasti pa sipe. Lovili smo jih s posebno tehniko. Na koncu ribiške vrvice je bil kos svetlega povoščenega papirja, nekako v obliki in velikosti cigarete. To je privabilo sipe in z lovkami so objele domnevni plen. Da so se lahko bolje držale, je bil na koncu svetleče vabe venček z žičnimi ščetinami. Morali smo točno vedeti, kako globoko v vodo se je vaba potopila, kajti v trenutku, ko smo sipe potegnili ven, so vabo izpustile in se vrgle nazaj v morje. Pri zadnjem metru

konopca je bilo treba tako pospešiti, da so sipe z enim zamahom pristale v čolnici.

Prve ure noči smo prebili v negibnem čakanju, dokler ni v nekem trenutku začela delovati umetna luna luči. Nad mano je bil svod vesolja, zvezde kakor na dosegu roke, vse me je lahko zibalo v zibki neskončnosti. In pod mano, močno osvetljena s karbidno svetilko, je bila globina oceana, kot bi se nebesna kupola z oceanom povezala v kroglo. Namesto zvezd so bile povsod srebrnkasto bleščeče se ribice. Položen v vesolje brez primere, zgoraj, spodaj, povsod, v katerem je vsem zvokom vzelo sapo, sem se nenadoma sam začel nepojmljivo čuditi. Bil sem prepričan, da tu in zdaj vem vse. Moja usoda mi je bila jasna. In vedel sem tudi, da se po taki noči skoraj ne bo mogoče postarati. Bil sem povsem prepričan, da 18. leta starosti ne bom dočakal, ker zame, ki me je razsvetlila taka milost, nikoli več ne bo moglo biti običajnega časa.

EL ALAMEIN

Pred časom sem med dokumenti našel mamino razglednico, datirano s 6. septembrom 1942 in napisano s svinčnikom. Znamka s portretom Adolfa Hitlerja je bila že natisnjena. Žig je dobro viden: *München, prestolnica Gibanja*. Razglednica je naslovljena na *gospoda prof. dr. R. Herzoga in družino v Großhesseloheju pri Münchnu*. Na mojega deda Rudolfa Herzoga torej, glavo družine. Mojega očeta mama očitno ni obvestila.

»Dragi oče,« piše mama dedu, »sporočam Ti, da sem sinoči rodila sina. Ime mu bo Werner. Lep pozdrav, Liesel.« Ime Werner je bilo dejanje upora proti mojemu očetu, ki je zame določil, da bom Eberhard. Oče je bil v času mojega rojstva kot vojak v Franciji, a ne na kakšni fronti, temveč, ker se je znal izogniti dolžnostim, v zaledju, kjer so razdeljevali vojne potrebščine, predvsem živila. Spočel me je med zadnjim vojaškim dopustom kmalu po novem letu. Mama je pozneje ugotovila, da je prvo polovico desetdnevnega dopusta preživel pri ljubici in se šele zatem pojavil pri njej.

Rodil sem se ravno pred odločilno prelomnico v drugi svetovni vojni. Na Vzhodu je vermaht poskušal zavzeti Stalingrad, kar je čez nekaj mesecev privedlo do katastrofalnega nemškega poraza na tej fronti, v Severni Afriki pa je nemški general Rommel poskušal prodreti do El Alameina, kar je kmalu pripeljalo do podobnega debakla za tako imenovani tisočletni rajh. Pozneje v življenju, ko sem bil star 23 let in sem na vrat na nos zapustil ZDA, ker sem prekršil svoj vizumski status in bi me izgnali v Nemčijo, sem zbežal v Mehiko, kjer sem moral nekako zaslužiti za preživetje. Pri *charreadasih*, mehiški obliki rodea, sem delal kot nekakšen klovn v areni,

jahal sem mlade bike, čeprav nisem prej še nikoli sedel niti na konju. Nastopal sem pod umetniškim imenom *El Alamein*, ker mojega imena nihče ni znal izgovoriti pravilno in so mi preprosto rekli *el aleman*, Nmec. Toda sam sem vztrajal pri *El Alamein*, saj sem bil na veselje občinstva med vsakim nastopom močno potolčen, v spomin na nemški poraz v severnoafriški puščavi. Vsako soboto je bilo znova mogoče občudovati ta poraz ali bolje rečeno poškodbe, ki sem si jih nujno nakopal.

Le dva tedna po mojem rojstvu je prestolnico Gibanja, München, doletel eden od zgodnjih zračnih napadov. Mama je živela v majhnem podstrešnem ateljeju sredi mesta, na Elisabethstraße 3. Trinajst let pozneje smo se vselili v penzion v isti hiši, le nadstropje niže, kjer sem nato spoznal besneža Klause Kinskega med njegovimi napadi besnila. Toda leta 1942, še pred mojim spominom, so bile številne zgradbe vse-naokrog zravnane z zemljo in tudi hiša, v kateri sem ravno začel živeti, je bila močno poškodovana. Mama me je našla v zibki, prekritega z debelo plastjo črepinj, opek in ruševin. Ostal sem povsem nepoškodovan, toda mama je, v grozi, z mojim starejšim bratom Tilbertom in mano zapustila mesto in zbežala v gorski Sachrang, najodročnejši kraj na Bavarskem, v ozki dolini tik ob meji z Avstrijo. Tam sem odrasčal. Mama je v tem kraju poznala nekaj ljudi in z njihovo pomočjo našla streho nad glavo na Bergerjevi domačiji zunaj vasi – ne na sami domačiji, temveč v tako imenovani preužitkarski hišici, majceni zgradbi, ki je stala zraven in v kateri po bavarskem običaju živi ostarel kmečki par, potem ko domačijo preda najstarejšemu sinu. Mi smo stanovali v kletni etaži, nad nami pa je bila begunska družina iz severnonemškega Hamelna.

O očetu in njegovi družini bom še pripovedoval. Toda najprej k mamini družini, Stipetićem, ki so izvirali iz Hrvaške,

prvotno iz dalmatinskega Splita, pozneje pa so se preselili v Zagreb, ki se je v tistem času še imenoval Agram. Moji tamkajšnji predniki so bili v 19. stoletju visoki upravni uradniki in visoki častniki, ded pa je bil major v habsburškem generalštabu, a ga nisem nikoli spoznal, saj je umrl, ko je imela moja mama šele 18 let. Po njenem pripovedovanju je bil nagnjen k nadrealističnemu humorju, absurdu. Dve leti je bil nastanjen v Üsküpu, današnjem Skopju, in tam je ves čas nosil le eno rokavico. Pozneje, v kavarni na Dunaju, je pred plačilnim natakarjem snel častniške rokavice in imel v osuplost vseh eno roko močno zagorelo, drugo pa snežno belo. Kakor iz upora se je v popolni gala uniformi frnikolal s pobalini in se postavljaj z bizarnimi, nevojaškimi dejanji. Hrvaški del moje družine je bil nacionalistično usmerjen, hotel je, da Hrvaška postane neodvisna od avstro-ogrske monarhije. Ta prizadevanja so pozneje vodila v fašizem. S Hitlerjevo podporo je na Hrvaškem za tri leta prevzel oblast *poglavnik*, vodja, in šele ob koncu vojne se je ta môra končala.

Babica je bila meščanka z Dunaja in z njo moja mama nikoli ni imela pristrčnega odnosa, saj se do konca življenja ni mogla ogreti za meščanstvo. Babico sem poznal le z nekaj obiskov in v živem spominu mi je ostalo samo to, kako sva jo, ko se je že bližala smrti, z mamó obiskala v negovalnem domu. Babica je bila zmedena in me je prosila za kozarec vode, ki sem ji ga napolnil pri umivalniku. »Delikatesa,« je kar naprej ponavljala, srkala majhne požirke in se mi vedno znova zahvaljevala za tako izjemno delikateso.

Lotte, mamina mlajša sestra, se je vrgla po tej avstrijski babici, zato si z mojo mamó ni bila prav blizu. Lotte je bila vsekakor topla ženska, imela je dva otroka, sina in hčer. Sin, moj bratranec, ki je bil nekaj let starejši od mene in s katerim sem se dobro razumel, je odigral vlogo v dramatičnem trenutku mojega življenja, ko sem se s 23 leti prvič vrnil iz

ZDA v Nemčijo. Moja prva velika ljubezen je ostala doma v Nemčiji, toda takrat je bil najin odnos že dolgo težaven, saj sem v tistih letih doživljal bliskovit razvoj, ki je bil njej tuj. Spoznal sem jo, ko sem v podjetju njenih staršev, metalurškem obratu, v nočni izmeni delal kot varilec. Delati sem začel že v gimnazijskem času, ker sem potreboval denar za svoje prve filmske produkcije. Mogoče zaradi negotovosti, ker ji ob svojem odhodu nisem ponudil zaroke, se je punca, medtem ko sem bil v ZDA, poročila z mojim bratrancem, ne da bi mi to povedala. Ko sem se vrnil v Nemčijo, je ravno šele prišla s poročnega potovanja, a jo je vseeno za nekaj dni popihala z mano, toda nobeden od naju ni zmožgel spremeniti poteka dogodkov. Ker se ni hotela vrniti naravnost k možu, mojemu bratrancu, sem jo odpeljal k njenim staršem, ki so me pričakali s svojimi štirimi sinovi. Mogoče so bili tudi samo trije, moj spomin jih napihuje v pravo premoč. Ljubice nisem hotel kar odložiti pred hišo staršev, bil sem pripravljen na soočenje. Njeni bratje, bavarske surovine, ki jih je razganjalo od moči in so vsi igrali hokej na ledu, so zagrozili, da me bodo, ko se prvič prikažem, ubili. Starši so upravičeno izrekli podobne grožnje. Mene pa ni bilo strah in sem stopil v hišo. Z bratrancem sem imel dan poprej nenavadno srečanje, ljubica je bila razpeta med nama. Še danes sem prepričan, da ni bilo fizičnega obračuna, še najmanjšega dotika ne, vseeno pa sem imel zatem oteklo ličnico kakor po močnem udarcu. Šele štiri desetletja pozneje sem se na družinskem rojstnem dnevu z bratrancem na kratko srečal, toda nikoli več se nisva zblížala, čeprav sva si to oba želela.

Ta ljubica do mojega prvega potovanja v ZDA je bila pozneje kakor prekleta, vedno znova je privlačila nesrečo. Z mojim bratrancem je imela dva otroka, toda zakon je razpadel. Tudi njene poznejše zveze z drugimi moškimi so se končale nesrečno. Nazadnje se je z grošhesselohejskega mo-

stu pogнала v smrt. Na starih fotografijah sva vedno videti povsem neobremenjena, preveva naju lahkotnost, za katero ni bilo mogoče slutiti poznejše nesreče. Še danes me teži, da sem ljubico, ko sem bil v ZDA, že nekako zapustil, ne da bi zbral pogum in bil z njo odkrit. Ženske so bile v mojem življenju pogosto povezane z dramami, kar je najbrž izviralo iz tega, da so bila vedno v igri globoka čustva. Toda veličastnega misterija in agonije ljubezni nisem nikoli povsem razumel. Skoraj nikoli pač nisem imel površnih odnosov. Demon ljubezni me je gnal pred sabo, toda brez žensk bi bilo moje življenje prazen nič. Včasih si predstavljam svet, v katerem ni žensk, so le moški. Tak svet bi bil neznosen, boren, opotekal bi se od ene praznine do druge. Toda imel sem tudi veliko sreče, verjetno več, kot sem si zaslužil.

Mojo družino po očetovi strani so sestavljali akademiki. Njihove korenine so na Švabskem, ena veja družine pa so bili hugenoti z imenom Neufville, ki so verjetno konec 17. stoletja kot francoski protestanti pred pregonom zbežali v Frankfurt. Oddaljenejši rodovnik me ni nikoli posebej zanimal, spomnim pa se, da se je oče lotil raziskav, ki so pokazale, da naj bi bili v sorodu z matematikom Gaußom in več drugimi slavnimi zgodovinskimi osebnostmi ter nazadnje celo s Karlom Velikim, kar pa, statistično gledano, verjetno drži za večino Nemcev in Francozov. V resnici je šlo očetu bolj za to, da bi nam pripisal pomen, ki ga nismo imeli. Enega od mojih polbratov, Ortwin, ki ga komaj poznam in se je potikal po svetu ter delal za napol sleparski poslovni imenik, je oče vpisal v rodovnik kot *raziskovalnega popotnika*, kakor da bi šlo za novega Alexandra von Humboldta. Starejši od obeh polbratov, Markwart, ki ga poznam nekoliko bolje – toda oba sta bila za vse življenje zaznamovana, saj sta imela v nasprotju z mano to nesrečo, da sta odraščala pri očetu –, je edini od nasorojencev, ki je končal študij. Študiral je katoliško teologijo

in napisal doktorsko disertacijo o religiozno-filozofskih interpretacijah domnevne Kristusove poti v pekel.

Ella, moja babica po očetovi strani, velika, postavna ženska, ki se je že zaradi močnega značaja čedalje bolj uživljala v vlogo glave celotnega družinskega klana, mi je omogočila poglobljen vpogled v zgodovino moje družine ali bolje rečeno tunelski pogled, vrtino v globino življenja zgolj dveh oseb – sebe in svoje babice, moje praprababice. Vedno me je zaposlovala le ta edina sonda v globino mojega rodovnika. Praprababica je napisala memoare: »*Mojim otrokom in vnukom*«; spodaj pa: »*A tako, radovedni ste in hočete vedeti, kako je ded vzel babico.*« In spodaj: »*Božič 1891*«.

Spomini moje praprababice segajo vse do leta 1829. Odraščala je v Vzhodni Prusiji. »*Ljuba moja hčerkica,*« piše babica moje babice, »*ko sem Ti poleti v pismu posredovala svoje spomine in doživetja iz stare domovine, si mi napisala, da bi bila vesela, če bi nekaj zgodb iz svojega otroštva, ki sem Vam jih povedala, zapisala. Moj prvi zavestni spomin sega v moje tretje leto starosti. Mislim, da je moralo biti leta 1829. V mislih se vidim v naši dnevni sobi v gradu Gilgenburg. Moja mati, katere poteze mi niso ostale v spominu, sedi na okenski stopnici, ker so bila okna precej visoko nad tlemi, in je na stolu pred šivalno mizo zaposlena z ročnim delom; trudoma splezam na stopnico in stol; stojim za materjo ter ji po otroško poskušam urediti in pobožati lase. Nato spet pride dan, ki ga imam pred očmi, kot bi bilo danes, in ga ne bom nikoli pozabila – sem v materini spalnici, dopoldan je, mati je vstala iz postelje in leži na zofi, igram se zraven nje; očitno je v sobi še nekdo, saj ga slišim reči: ›Omedlela je,‹ in slišim, da kliče ljudi, ki pridejo, dvignejo mater in jo položijo na posteljo. Potem slišim, da nekdo zakliče: ›Prinesite grelnico, da ji pogrejemo stopala.‹ Drgnili in greli so ji stopala, a zaman, niso se več ogrela. – To je bil, kot sem pozneje izvedela, prvi dan, ko je šla iz postelje po rojstvu sinka.*

Bratec je bil mrtev in spomnim se, da so me poklicali, naj si ga pogledam.«

»Na očetovih posestvih z velikimi gozdovi,« piše praprababica – takrat je morala biti stara kakšnih šest ali sedem let –, »je bilo v tistem času še mnogo divjadi. Divje svinje v velikem hrastovem lesovju in tudi še precej volkov. Včasih, ko smo se zvečer peljali skozi gozd, so se konji zdrznili, in ko si se ozrl, se je v grmovju svetil par zelenkastih oči. Vsako leto so priredili velik lov na volkove. Vlada je razpisala nagrado za vsakega ustreljenega volka. Dokler so še bili volkovi, so bili seveda tudi mladiči. Gozdarji so na pohodih skozi gozd občasno našli volčji brlog z mladiči. Ko so se njihovi starši zvečer odpravili po hrano, so šli gozdarji po mladiče, jih vtaknili v vrečo, prišli k nam in vrečo iztresli v sobi, kjer smo nato otroci od veselja skakali okrog, se z mladiči igrali in jih dražili, da so glasno tulili. Konec je bil njihova smrt. Ušesa in kremplje so gozdarji pripeli na kos lepenke, in če so to overjeno poslali vladi, je bila izplačana premija. Volkovi so bili tako predrzni, da so včasih prišli kar na vrtove ter vzeli gos ali pa tudi ovčarju ovco iz črede. Mojo kozo (s katero me je vezalo globoko prijateljstvo) je doletela enaka usoda. Pastirjem je sicer uspelo, da so s kričanjem in psom volka pregnali, toda uboga koza je že imela pregriznjen goltanec. Ker smo konje in živino v poletnih nočeh gnali na ograjen travnik, je bilo treba ukrepati proti volkovom. Ko so živali zvečer prišle s polja, smo jih namazali s smrdečim oljem, ki se mu je, se mi zdi, reklo ›Francozovo olje‹ in naj bi bilo volkovom zelo zoprno. Govedu smo ga natrli po glavi in med rogovi, saj so se te živali pri obrambi postavile skupaj z zadnjicami in se branile z rogovi. Konjem smo namazali rep in zadnjico, ker so se postavili skupaj z glavami in odbijali napad volkov tako, da so brcali s kopiti. Kljub temu, se spomnim, so zjutraj pripeljali enega od konj, ki je imel čisto raztrgano in razcefrano zadnjico, tako da so ga morali zaklati ...«

Bergerjevo domačijo v Sachrangu sem sam prav tako občutil kot z nevarnostmi posejano idilo, toda takšno, ki so jo prinesle katastrofe, nemiri in reke beguncev druge svetovne vojne. Še preden sem začel hoditi v šolo, se spomnim, sva s starejšim bratom Tillom pasla krave z Langove kmetije. Midva malčka sva bila prijatelja kmečkega sina Eckarta, ki smo mu pri nas rekli samo Maslo, ker je po naročilu očeta, ki je sina nenehno brutalno pretepal, iz smetane delal maslo. S pašo krav sva prvič sama služila denar, bilo je skoraj nič, a naju je okrepilo v občutku samostojnosti. Mogoče sva denar služila celo še prej, ko sva, v isti starosti, s haflingerjem tovorila pivo in osvežilno pijačo gor na Geigelstein. Levo je bila na konjevem hrbtu privezana gajba piva, desno gajba osvežilne pijače in po dolgi poti smo se skoraj v teku povzpeli vse do Oberkaserja, planine nad oskrbovano Priensko kočo. Višinske razlike od Sachranga je kakšnih 800 metrov in z bratom sva bila bosa, saj poleti nisva imela čevljev. Čevlji so bili samo jeseni in pozimi do konca aprila, v mesecih brez r-ja – maja, junija, julija in avgusta – pa sva bila tudi brez spodnjega perila pod irharicami. Danes pelje na goro cesta, takrat pa sva tekla po kamniti stezi in pot opravila v uri in četrt. Turisti potrebujejo danes zanjo skoraj štiri ure. Na Oberkaserju je živela planšarska družina, med njimi tudi mladenka Mare. Ona je edina vse leto ostala gori in rečeno je bilo, da z dolino in tamkajšnjimi ljudmi noče imeti nobenega opravka več, odkar se je tam zaljubila in jo je izvoljenec zapustil. Ko je bila stara leto dni, jo je oče vtaknil v nahrbtnik in odnesel na goro. Odtlej je živela tam in bila po koncu mladosti, v šestih desetletjih, le enkrat samkrat v dolini, ker je morala nekaj podpisati, mislim, da izplačilo pokojnine. Pred nekaj leti, malo preden je umrla, sva jo z mojim mlajšim sinom Simonom srečala tam gori. Imela je že več kot 90 let, bila je razmršena in neurejena, čeprav so skrbeli zanjo. Mladeniči iz gorske reševalne služ-

be, ki je imela kočo v neposredni sosesčini, so jo prišli skoraj vsak dan pogledat. Eden od njih jo je tu in tam počesal in godilo ji je, da ji mlad, močan moški ureja lase. Preživela je poletje in zimo, dež in viharje. Nedolgo pred mojim obiskom je velikanski plaz zasul celotno planšarsko kočo in možje iz gorske reševalne službe so več metrov v globino kopali rov, dokler niso Mare žive izvlekli iz pretežno še nedotaknjene kamnite kočice. Ko sem jo srečal, ji je moški, ki jo je ganljivo oskrboval, v novo kočo ravno vgrajeval novo ogrevanje, ki se je glede na temperaturo avtomatsko vključilo ali izključilo, saj so Mare nekoč skoraj zmrznjeno našli v postelji, spet drugič pa je z gorečim dračjem ožgala samo sebe. Na zanjo pristojnem uradu v Aschau so podrobno razpravljali, ali naj jo dajo v negovalni dom, toda Mare se je vztrajno upirala, in odločili so, da sme umreti tam, kjer je bila vedno doma. Mare se je le še megleno spominjala fantov, ki sta pred 70 leti vedno znova prihajala k njej s haflingerjem. Včasih, ob slabem vremenu, sva z bratom tam na gori prespala v senu in se odpravila nazaj navsezgodaj, saj sva najprej vrnila konja in pobrala svojih 50 pfenigov, preden sva tekla v šolo.

Ker je bilo na poti do planinskega pašnika ostro kamenje, ki ga pod šopi trave pogosto nisi videl, sva imela z bratom stopala vedno odrgnjena in krvava. Poleti, ko naju je zažejalo, sva vdrla v hlev na Schreckalmu in brat je stopil do krave, ki jo je hotel hitro pomolsti. Toda bila je telica in Tilla je tako silovito brcnila, da je ritensko zletel iz hleva. Zaradi let v Sachrangu znam še danes pomolsti kravo in prepoznam ljudi, ki so večji molže, tako kot včasih prepoznamo odvetnika ali mesarja. Znanje molže mi je bilo veliko pozneje v pomoč pri astronautih, ki so sestavljali posadko Space Shuttla. Predzgodba je bila moja očaranost nad misijo raziskovanja Jupitra, ki je bila neznansko težavna in zaznamovana z neuspehi. Vesoljsko sondo Galileo so leta 1989 po številnih zavlačevanjih

in spremembah načrta poslali z vesoljskega plovila globlje v vesolje. Da bi dosegli potrebno hitrost, so morali sondo voditi enkrat okrog Venere in dvakrat okrog Zemlje – težnost obeh planetov je ustvarila centrifugalni učinek. Ta podvig je trajal 14 let in na koncu misije, ko je imela sonda še čisto malo lastnega goriva, so se pri Nasi leta 2003 odločili, da jo z zadnjim ostankom njene lastne moči usmerijo iz orbite ene od Jupitrovih lun in prepustijo težnosti orjaškega planeta. Jupitrove lune Evropa, ki jo prekriva debela ledena skorja, pod katero je verjetno tekoč ocean, mogoče pa so spodaj tudi oblike mikrobnega življenja, niso hoteli kontaminirati, zato so sondo Galileo zagnali v Jupitrove pline, kjer je zgorela kot ultravročna plazma. Skoraj vsi znanstveniki in tehniki, ki so sodelovali pri podvigu, so se ob umiranju sonde zbrali v Mission Control Centru v kalifornijski Pasadeni in jaz sem slišal za to. Nujno sem hotel biti tam, ker sem vedel, da bodo številni udeleženci proslavljali s šampanjcem, številni, to sem predvidel, pa bodo žalovali. Nisem dobil dovoljenja za udeležbo na dogodku, zato sem preplezal žično ograjo zemljišča, ni pa mi uspelo priti mimo čuvajev na vhodu v kontrolno središče. Neki fizik, ki sem mu še danes hvaležen, me je, ko so me varnostniki pridržali, nekako prepoznal in je telefoniral v Nasino centralo v Washingtonu. Tam so po čistem naključju ravno zasedali odločevalci in k telefonu so poklicali samega šefa urada, ker sem obljubil, da ga bom nadlegoval največ 60 sekund. Imel sem srečo. Šef je videl nekaj mojih filmov in je preprosto odredil: »Spustite norca s kamero noter.« Mene je tisti dan posebej prevzelo to, da so skoraj vsi udeleženci jokali in da so nenadoma, ko je bilo signale sonde še mogoče dobro sprejemati, oznanili, da je to trenutek smrti misije. V centru so že prej izračunali, da bo sonda oddajala podatke še 52 minut po smrti. Tako dolgo so bili signali že umrle, zgorele sonde še na poti, preden so prispeli na Zemljo.

To me je vodilo k nadaljnjim raziskovanjem. V nekem arhivu sem našel čudovite posnetke na 16-mm filmskem traku, ki so jih astronauti posneli med svojim delom na misiji Space Shuttla. Domnevam, da so bili to edini filmski posnetki v tem formatu, koloti so bili še v plastični foliji filmskega laboratorija in nihče ni z njimi naredil ničesar. Že ob izstrelitvi sonde leta 1989 so seveda obstajali videoposnetki, pred tem pa mogoče 8-mm filmi iz vesolja, toda v tej konkretni posadki je bil astronaut, ki se je zanimal za film in je bil nadarjen. Večino materiala je ustvaril on, a tudi drugi člani posadke so snemali. Tega pilota omenjam, ker je posnel izjemno lep material, ki me je močno prevzel. Bil je testni pilot na vseh obstoječih tipih letal vojnega letalstva ZDA in je služil kot kapitan na jedrski podmornici.

Ta filmski material, mi je hitro postalo jasno, bo skupaj s posnetki, narejenimi pod ledom Antarktike, hrbtenica moje-ga znanstvenofantastičnega filma *Divje modro onostranstvo*. Bolje rečeno, ti posnetki se bodo sestavili v zgodbo, iz svoje lastne dinamike, skoraj kakor sami od sebe. V zgodbi se bodo pojavili tudi astronauti tedanje posadke – v vmesnem času so se sicer postarali za 16 let, a po moji pripovedi so potovali s tako veliko hitrostjo, da je na Zemlji minilo 820 let. Čas se je popačil. Astronauti se vrnejo na Zemljo, na kateri ni ljudi.

Trajalo je več mesecev, preden sem se lahko z vsemi člani srečal v Johnson Space Centru v Houstonu. V velikem prostoru so bili polkrožno postavljeni stoli, na njih so sedeli zdaj starejši astronauti in nekdo me je pripeljal k njim. Vedel sem, da so vsi visoko izobraženi znanstveniki, ena od dveh astronautk je bila biokemičarka, druga zdravnica, eden od moških je sodil med najpomembnejše fizike plazme v ZDA – vsi so bili *no-nonsense* profesionalci. Ko sem jih pozdravil, mi je padlo srce v hlače. Kako naj te osebe pregovorim k igralski dejavnosti za znanstvenofantastični film, v katerem se divje fantazira?

Na kratko sem jim povedal, da izviram iz bavarskih gora, in opazoval njihove obraze. Eden od prisotnih, pilot Michael McCulley, je imel izrazite, močne poteze, kot jih poznamo iz kavbojskih filmov. Rekel sem, da pravzaprav sploh nisem človek iz filmske industrije, ampak nekdo, ki se je v povojnem času naučil molsti krave. Še danes mi je v zapozneli grozi jasno, kako bi si lahko škodil z nepremišljenim govorjenjem, a vseeno sem omenil, da zaradi svojega dela z igralci in obrazi pogosto prepoznam, kaj tiči v ljudeh. Večinoma sem, denimo, sposoben prepoznati osebe, ki znajo molsti krave. Obrnil sem se k McCulleyju in rekel: »Gospod, prepričan sem, da vi znate molsti.« Kriknil je, se udaril po stegnih in s pestmi oponašal molžo. Ja, ker je odraščal na farmi v Tennesseeju, se je tega naučil. Sploh si nočem predstavljati, v kakšno brezno mučnosti bi padel, če bi se zmotil. Toda led je bil prebit in vsi astronauti, ki jih je bilo mogoče videti na 16-mm filmu, so sodelovali kot igralci v mojem filmu, postarani za 820 let.

Otroci v Sachrangu smo se naučili loviti postrvi z golimi rokami. Postrvi se, ko se pojavijo ljudje, skrijejo pod kameenje ali visečo travnato brežino in tam nepremično vztrajajo. Če z obema rokama hkrati previdno potipaš za njimi in nato odločno zgrabiš, jih dejansko lahko uloviš. Pogosto smo, ker smo bili lačni, zjutraj na poti v šolo vzdolž Prienskega potoka ulovili eno ali dve postrvi, ju v plitvem bazenčku, ki smo ga izkopal tam zraven, spravili v ujetništvo in pozneje na poti domov vzeli s sabo. Mama ju je potem spekla v ponvi. Spomnim se, kako so se postrvi, sveže ubite in brez glave, zvijale med pečenjem. Nekatere, to imam živo pred očmi, so v ponvi celo poskakovale. Naše življenje se je odvijalo skoraj izključno na prostem in mama je naju z bratom brez pomišljanja vsak popoldan vrgla za štiri ure iz hiše, tudi v najbolj mrzli zimi. Ko se je zmračilo, sva premražena stala pred vhodnimi vrati, z obilo snega na oblekah. Točno ob petih so se

vrata odprla in mama je brez vsakršnih ceremonij z brezovo metlo spravila sneg z naju, potem pa sva smela noter. Biti na prostem se ji je zdelo zdravo in imeli smo se krasno, sploh ker, tako kot pri nas, skoraj nikjer v vasi ni bilo očetov, vse je bilo v stanju anarhije v najboljšem pomenu besede. Zlasti jaz sem bil strašno vesel, da doma nismo imeli poveljnika, ki bi nam govoril, kako se moramo vesti.

Vse smo izkusili brez navodil.

Spomnim se mrtvega teleta, ki je bilo z bližnje Sturmове domačije in je na obronku gozda ležalo v snegu. Najmanj šest lisic je vlekle kadaver, in ko sem šel tja, so zbežale. Ko je brat mrtvo tele obhodil, je iz trebušne votline naenkrat planila še ena lisica, prihulila se je in v tej drži odskakljala proč. Lisice tečejo tako prihuljeno, kadar jih presenetimo. Ko sem veliko pozneje, leta 1982, peš in ves čas natanko ob meji okrog Nemčije hodil po gozdni poti, sem nenadoma pred sabo, ker je pihalo vame, povsem jasno zavohal lisico, in ko sem zavil okrog ostrega ovinka, je bila tik pred mano, nič hudega sluteč je mirno tekla. Hodil sem čisto tiho in jo skoraj dohitel, v tistem pa se je obrnila in za trenutek z zadnjim delom telesa počepnila k tlom; videti je bilo, kot da posluša, ali ji bo zastalo srce spet začelo biti, in šele zatem je stekla proč, še vedno prihuljeno.

Samo jeseni med jelenjim rukom smo morali biti malo previdni. Besen jelen je napadel kolesarja in ta se je zatekel pod mostiček, kamor pa mu je besnež sledil. Šele prazne pločevinke, ki so ležale okrog in zarožljale, so jelena pregnale. Bila so tudi zagonetna srečanja. Nekoč, sredi belega dne, brat mi je priča, je bilo na vsem lepem celotno pobočje za našo hišico polno podlasic, ki so vse drvele proti potoku. Ne verjamem, da so bile sanje, čeprav je to vedno mogoče pojasnilo. Sicer smo dotlej kvečjemu enkrat videli eno samo podlasico, mogoče tudi dve, takrat pa jih je moralo biti na ducate. Pri

lemingih poznamo množičen beg, nikoli v življenju pa nisem slišal za tako vedenje pri podlasicah. Nekaj jih je zbežalo med polena skladovnice drv in tam sem jih hotel poiskati, a nisem našel nobene. Okolica je bila polna ugank. Na poti v vas je bil na eni strani potoka jelov visoki gozd, vilinski gozd, v katerega smo si upali redkokdaj. V ožini soteske za hišo je bil slap, ki je čez stopnico zgrmel v tolmun, vedno poln ledeno mrzle, bistre vode. Včasih je v to vodno kotanjo padlo velikansko drevje in dalo kraju pridih nečesa pradavnega. Tam sem videl Sturmovega Seppa, kako se gol golcat kopa in si s sirkovo krtačo drgne celo telo. Ni deloval kakor človeško bitje, temveč kakor staro orjaško drevo, na katerem v vetru plapolajo lišaji.

MITIČNI HEROJI

Sturmov Sepp je ena od mitičnih figur našega otroštva. Bil je hlapec na sosednji Sturmovi domačiji. Na stara leta je bil vse od pasu skoraj vodoravno upognjen. Moral je biti, vsaj za nas, velik kakor orjak, kot bi bil iz nedoločljive, mračne davnine. Imel je veliko, sivo, košato brado in večinoma mu je iz ust visela prav tako velika pipa. Kako velik je moral biti, če bi stal pokonci, smo lahko videli po njegovem kolesu. Sedež je bil tako visoko nad okvirjem, da je od tam pedala dosegel le hrust. Sturmov Sepp je molčal. Nikoli ga ni nihče slišal govoriti. V nedeljo so v gostilni predenj postavili pivo, ne da bi ga moral naročiti. Otroci smo ga dražili in na poti v šolo, ko je kosil travnik na drugi strani ograje, sklonjen naprej, kakor arhaično bitje, smo zaklicali: »Pozdravljen, Sepp,« in to ponavljali vedno znova, da bi iz njega izvabili kakšno besedo. Nekoč, čeprav je bilo videti, da kosi čisto mirno, je iznenada s koso divje zamahnil proti Brigitte, deklici z Bergerjeve domačije, ki je bila najbližje ograji, in jo zadel v sredino telesa. »Ha, ti,« je vzkliknil, to je bila njegova edina jezikovna artikulacija v desetletjih. Na srečo je konica kose Brigitti preluknjala samo pločevinasto posodo za šolsko malico. Od takrat smo držali razdaljo. Mislili smo, da je Sturmov Sepp tako močno in tako grozno upognjen v pasu zato, ker pozimi z gore vlačil hlode. Ko se mu je nekoč sesedel konj, si je Sepp naložil na rame mogočen hlod in bil odtlej od pasu upognjen naprej.

Misterijev, kot je Sepp, je bilo veliko. Ali gre za spomin, ne vem, toda za hišo vidim ob potoku, ko se zmrači, stati moškega. Zaradi mraza si je zakuril velik ogenj. Od njega ima rdeče obarvan obraz. Strmi v plamene. Nekdo reče, da je moški

dezertar in bo zjutraj zbežal v gore. Se lahko tega spomnim, nisem bil premlad za spomin? Tam je bila tudi čarovnica, ki je prišla pome in pobegnila z mano, toda moja mama jo je dohitela in me iztrgala iz njenih krempljev, jaz pa sem vedel, da se poslej gotovo ne bom več podelal v hlače, pravočasno bom šel na kahlico. Na desnici sem imel sončno pego, a vedel sem, da je to mesto, kjer me je ugriznila čarovnica. Potem je bila še neka noč, ki je bila gotovo resnična in v kateri je mama naju z bratom Tillom zvelkla iz postelje in naju hitro zavila v odejo, ker je bilo zunaj še zimsko mrzlo. Skupaj smo se malo vzpeli po pobočju, od koder smo imeli dober razgled. »To morata videti, poba,« je rekla, »mesto Rosenheim gori.« Rosenheim je proti koncu vojne med bombardiranjem zagorel; rečeno je bilo, da so to povzročili zavezniški bombniki, ki so se čez Alpe vračali v oporišča in zaradi slabega vremena niso prepoznali svojih ciljev. Bombe so menda odvrgli nad sovražnim nemškim mestom, da bi se znebili tovora. Kar smo videli kot otroci, vidim še danes. Na koncu doline, proti severu, je vse nebo žarelo rdeče in oranžno in rumeno, vendar to ni bilo migotanje kakor od ognja, temveč počasno utripanje celotnega nočnega nebesnega svoda, ker je mesto Rosenheim, 40 kilometrov stran, zgorelo. Bilo je veliko žarenje, ki je na nočno nebo zarisalo strahotno utripanje konca sveta. Rosenheima takrat nisem poznal, a od tistega trenutka sem vedel, da je tam zunaj, onkraj našega sveta, onkraj naše ozke doline, še drug svet, ki je nevaren, ki je pošasten. Toda tega sveta se nisem bal, vzbujal mi je radovednost.

Uganka, ki me zaposluje še danes, je letalo, ki je dolgo krožilo nad goro za hišo, kot da kaj išče. Potem je, to smo natančno videli, odvrгло nekaj, kar je bilo videti mehanično, svetlo, kakor iz aluminija. Nisem več prepričan, ali je viselo na padalu ali na nekakšnem balonu. Označeno je bilo z zastavico, za katero pa se je zdelo, kot da potuje z ene krošnje na

drugo. To so videli tudi ljudje v dolini, in ker se je že mračilo, se je skupina iskalcev šele naslednje jutro odpravila na pot. Ves dan so bili odsotni in šele pozno, ko se je stemnilo, so se vrnili z gore. Bili smo radovedni, a nihče ni hotel povedati ničesar. Našli so nekaj skrivnostnega, nismo smeli vedeti, kaj. Je bilo kaj vojaškega? Je sploh bilo s tega sveta ali je prišlo s kakšnega oddaljenega, tujega sveta?

Toda tudi idila sachranske pokrajine je skrivala nevarnosti. Še leta po koncu vojne smo najdevali orožje, ki so ga odvrkli ali skrili vojaki na begu. Ko se je Nemčija, obkoljena z vseh strani, zaradi napredujočih zavezniških enot vedno bolj krčila, je naposled ostalo le nekaj majcenih nezasedenih enklav, mislim, da ena v Turingiji, ena na severu pri Flensburgu in kot skoraj zadnja Sachrang skupaj s Kufsteinom onstran meje v Avstriji in z bližnjim gorovjem Kaisergebirge. Poslednji razkropljenci, pa tudi skupine Werwolfa, ki so hoteli po koncu vojne izvajati gverilske operacije, so šli tu skozi, odvrkli uniforme in jih zamenjali za civilna oblačila. Orožje so skrili v seno ali pod skladovnice drv. Od mame sem izvedel, da je bilo nekoč veliko vznemirjenje na Bergerjevi domačiji, saj so ameriški okupatorski vojaki v skednju pri kmetu našli puške. Kmetu so zagrozili, da ga bodo ustrelili, in mama, ki je govorila angleško, je posredovala in rešila zadevo. Kmet o skrivališču dejansko ni vedel ničesar. Jaz sam sem nekoč pod skladovnico drv našel brzostrelko in nisem prepričan, ali sem orožje dejansko sprožil, toda predstavljal sem si, da grem z njim na lov. Opazoval sem enega od cestarjev, ki je z brzostrelko streljal v jato vran na njivi in eno ubil. Cestarji so jo oskubili in iz nje v velikem loncu pripravili nekakšno juho. Ker sem bil lačen, sem se jim pridružil in prvič v življenju videl na juhi nekaj cinkov – prava senzacija. Hrane pa kljub temu nisem dobil. Pozneje smo se otroci igrčkali tudi s karbidom in ustvarili lastno razstrelivo. Najlepše je bilo, ko

smo v betonski cevi, ki je bila speljana pod podeželsko cesto, povzročili detonacijo. Stali smo na cesti nad cevjo in bil je poseben občutek, ko nas je eksplozija nekoliko dvignila. Megleno se spominjam tudi tega, da nas je mama sklicala na kup, tudi prijatelje, in pred nami s svojo pištolo ustrelila skozi debelo bukovo poleno. Na drugi strani se je les oddrobil, projektil ga je razceftral. To je na nas naredilo tak vtis, da niso bile potrebne nikakršne prepovedi. Razumeli smo. Od tistega trenutka je bilo jasno, da z orožjem, naj je nabito ali ne, ne bomo nikoli v življenju merili v človeka. Niti otroške pištole ne bomo nikoli naperili v nikogar.

Pripadam generaciji, ki je v nekem smislu enkratna v zgodovini. Ljudje pred mano so doživeli velike preobrate, denimo preobrat od evropskega sveta v svet odkritja obeh Amerik ali od sveta obrti v industrijsko dobo, toda to je bila vsakokrat izkušnja posameznega, velikega preobrata. Jaz pa sem videl in doživel, čeprav ne pripadam kmečki kulturi, kako so polja ročno kosili s koso, kako so obračali travo, kako so na vozove, ki so jih vlekli konji, z velikimi vilami natovarjali seno in ga spravljali v skedenj. Bili so hlapci, ki so delali kakor tlačani v daljnih fevdalnih časih srednjega veka. Potem sem prvič videl mehanski obračalnik sena, ki ga je še vedno vlekel konj, a je z vzporedno montiranimi vilami metal seno v zrak, videl sem enega prvih traktorjev in z osuplostjo prvi molzni stroj. To je bil prehod v industrializirano kmetijstvo. Toda veliko pozneje sem videl tudi kmetijstvo na velikanskih poljih ameriškega Srednjega zahoda, kjer so mogočni kombajni, ki so vozili v formaciji, želi več kilometrov široka polja. Ljudje niso motili tamkajšnjih pošasti, čeprav je vsak kombajn še imel posadko. Toda vozila so bila digitalno povezana, v vsaki vozniški kabini je bilo kar več računalniških zaslonov, krmiljenje pa je potekalo avtomatsko z GPS-om, ki je omogočal matematično popolne linije. Če bi krmilil človek, bi se nujno prikradle ra-

hle vijuge in celotni konvoj prisilile v vedno bolj divje zavoje. Seme je bilo gensko spremenjeno. In pred nekaj leti sem videl prvo robotizirano kmetijstvo, kjer ljudi sploh ni več. Roboti posejejo semena v rastlinjakih, jih zalivajo, uravnavajo svetlobo in temperaturo, žanjejo in končni izdelek, ustrezno zapakiran za supermarkete, pripravijo za prevzem.

Podobno sem doživel tudi velikanske preobrate v komunikaciji, vse od njenih arhaičnih časov. Spomnim se uslužbenca županstva v Wüstenrotu na Švabskem, nekaj ur od Münchna in Sachranga oddaljenem kraju, kjer sem skupaj z bratom leto dni živel pri očetu. V tem kraju so imeli klicarja ali glasnika. V nemščini, se mi zdi, sploh ni več besede za to, v angleščini pa je *town crier* še znan. Osebno sem doživel, kako se je ta človek skozi vas povzpел po cesti do Raitelberga in z zvoncem klical k pozornosti. Ob vsaki četrti hiši se je ustavil, zavpil »razglas, razglas« ter oklical uredbe in termine uprave. Od zgodnjega otroštva sem vedel, kaj sta časopis in radio, čeprav nismo imeli zmeraj elektrike, nikoli pa nisem videl filma, o kinu sploh nisem imel pojma. Nisem vedel, da obstaja, dokler se ni nekega dne v edini učilnici sachranške vaške šole pojavil moški s prenosnim projektorjem in nam pokazal dveh filmov, ki pa me nista niti malo prevzela. Telefona v vasi tudi nismo imeli, prvi telefonski klic sem opravil pri 17 letih. Televizijski sprejemniki so bili šele od šestdesetih let, v Münchnu smo v nadstropju nad nami, pri hišnikovi družini, prvič videli poročila ali prenos nogometne tekme. Doživel sem začetek digitalne dobe, internet, vsebine, s katerimi mi niso postregli ljudje, temveč algoritmi. Dobil sem e-maile, ki so jih napisali roboti. Družbeni mediji so vso komunikacijo korenito spremenili, četudi jih sam ne uporabljam. Videoigrice, nadzor, umetna inteligenca – take gostote radikalnih preobratov ni bilo nikoli v zgodovini in ne morem si predstavljati, da bodo

generacije v prihodnosti doživele toliko temeljitih preokretov v enem samem življenju.

Naše otroštvo je bilo arhaično. Nismo imeli tekoče vode, z vedrom smo morali do vodnjaka zunaj in pozimi je bil v ledenem mrazu pogosto zamrznjen. Imeli smo le k hiši prizidano stranišče na štrbunk, desko z odprtino. Ker opaž prizidka ni bil dobro zadelan, so bili pozimi v stranišču velikokrat snežni zameti, zato je mama na hodnik postavila vedro. Uporabljali smo ga kot stranišče, toda ob hujšem mrazu je vse v njem zamrznilo v trdo kepo. Ogrevati je bilo mogoče samo kuhinjo, ki je imela majhen štedilnik na drva. Sosednja sobica, ki je bila široka le kakšna dva metra in v kateri sva z bratom spala na pogradu, ter mamina spalnica sta bili brez gretja. Tudi pravih žimnic nismo imeli. Mama jih ni mogla kupiti, zato je sama izdelala nadomestke. Grobe vreče je napolnila s slamo, ki jo je pripravila iz praproti. Toda praprot, porezana s koso, je imela, kjer so bila stebela poševno presekana, ostre konice. V posušenem stanju so te postale trde kakor oster svinčnik, in ko smo v spanju zamenjali položaj, smo se vedno zbudili. Posušena praprot se poleg tega kmalu stisne v kepe in tudi z močnim stresanjem ni več mogoče preprečiti togih vdolbin, trdih kakor beton. Zaradi teh vdolbin v vsem svojem otroštvu nikoli nisem spal na ravni podlagi. Pozimi so bile noči včasih tako mrzle, da so nam odeje, ki smo si jih potegnili čez glavo, tam, kjer smo pustili odprtino za dihanje, zmrznile v trd led. Spalni prostor je bil tako ozek, da si med pograd in steno spraviš samo stol. Zgoraj, tik pod stropom, je bila deska, na kateri smo hranili jabolka. Vedno je dišalo po njih. Pozimi so se nagrbančila in zmrznila, a so bila še vedno užitna, ko so se odtajala.

Zdravniške oskrbe skoraj ni bilo in mamó so, čeprav je poskušala nasporazum vedno znova pojasniti, imeli za zdravnico, ker je imela doktorski naziv. Toda pridobila ga je kot

biologinja. Njen mentor je bil poznejši Nobelov nagrajenec Karl von Frisch, disertacijo je napisala o sluhu rib. V ta namen je ribam v akvariju laboratorija na kljunasto flavto igrala melodije, na katere so se naučile odzvati – bodisi so zbežale bodisi so se radovedno pojavile na površini, ker je pri določeni melodiji prišla za nagrado hrana. V vasi so v nujnih primerih kljub vsemu vedno poklicali mamo. Sosedov deček, star slaba štiri leta, je segel po velikem loncu na štedilniku, hotel ga je spraviti dol, toda lonec se je prevrnil in vrela voda se je zlila po njem – od konice brade po vratu in trupu vse do stegen. Opekline so bile strašne, mamo so poklicali, ko dečku že ni več prav bilo srce. Mama ni bila mehkužna in je dala dečku skozi rebra naravnost v srčno mišico injekcijo adrenalina. Ostal je pri življenju. Leta pozneje je sredi pouka zame slekel srajco in mi pokazal zabrazgotinjen trup. Umrljivost otrok je bila visoka. Na Bergerjevi domačiji sta Beni, mladi kmet, in žena Rosel izgubljala enega otroka za drugim, takoj po rojstvu. Njuna težava je bila nezdržljivost krvi, ki jo danes preprosto odpravijo s takojšnjo veliko transfuzijo. Nazadnje sta posvojila deklico, hčer Nemke in okupatorskega vojaka, ki ji je bilo ime Brigitte. Sodila je k ožjemu krogu gručice otrok okoli Bergerjeve domačije. Spomnim se, da je bila Rosel spet noseča, v Aschauu je rodila še enega otroka in z avtomobilom so jo pripeljali domov, jaz pa sem se čudil, kje neki je otrok. Naenkrat je z Bergerjeve domačije v joku pritekla deklica Brigitte, planila h koritu in si z mrzlo vodo umila obraz. Tako sem vedel, da je tudi ta otrok umrl, bil je osmi po vrsti. Potem pa je en sin, Benno, le preživel in z njim sem še danes v stikih. Brigitte je postala natakarcica v aschauski kavarni, a je še čisto mlada umrla za rakom dojk.

S Tillom sva odraščala v veliki revščini, vendar sploh nisva opazila, da sva revna, razen mogoče v prvih dveh, treh letih po vojni. Bili smo vedno lačni in mama ni mogla priskrbeti

dovolj hrane. Jedli smo solato iz regrata, mama je delala sirup iz ozkolistnega trpotca in svežih jelovih vršičkov. Prvo je bilo bolj zdravilo za kašelj in prehlade, drugo je nadomeščalo sladkor. Le enkrat na teden smo pri peku v vasi dobili štruco kruha, v zameno za živilske kupone. Mama je v štruco z nožem izpraskala oznako za vsak dan, od ponedeljka do nedelje, a to je dnevno ravno zadoščalo za eno rezino za vsakega od nas. Če je bila lakota res huda, sva s Tillom dobila že košček od naslednjega dne, saj je mama upala, da nam bo našla še kaj drugega za pod zob, toda večinoma smo kruh pojedli že do petka, sobote in nedelje pa so bile potem posebej hude. Moj najbolj živ spomin na mamo, ki se mi je za vedno vtisnil v možgane, je trenutek, ko sva z bratom visela na njenem krilu in stokala od lakote. S strahotnim sunkom se naju je otresla in se nenadoma zasukala, njen obraz je bil tako poln jeze in obupa, kot nisem tega doživel nikoli prej in tudi nikoli pozneje. Čisto mirno, popolnoma obvladano je rekla: »Poba, če bi si lahko odrezala od reber, bi si odrezala od reber, ampak tega ne morem.« V tistem hipu sva se naučila, da ne smeva nikoli več stokati. Kultura samopomilovanja se mi upira.

Revščina je bila povsod in je nismo zaznavali kot neobičajno stanje, kvečjemu v redkih trenutkih. V vaški šoli, tem enim prostoru za prve štiri razrede, v katerem so nas poučevali vse hkrati, so bili otroci s samotnih kmetij, ležečih še više nad dolino, ki so trpeli veliko pomanjkanje. Eden od njih, Hautzov Louis, je vedno zamudil, vsak dan; mislim, da je moral še pred svitom delati v domačem hlevu, in to ga je zadržalo. Pozimi je prisankal z gore, po useku, in bil vsakodnevno od glave do pet prekrit s snegom. Pouk se je že zdavnaj začel. Brez pozdrava je odkorakal mimo gospodične Hupfauer, naše učiteljice, v učilnico je vlekel za sabo zaledene sanke in imel vsak dan le eno pojasnilo. »Gospodična, vrglo me je.« Njegovega obraza se ne spomnim več, spomnim pa

se zgodnjepoletnega dne, ko je Louis obdržal na sebi jopič, ki je smrdel po hlevu; gospodična mu je rekla, naj si ga, ker je tako toplo, sleče, Louis pa se je delal, kot da njenega poziva ne sliši. Ni se odzval na vedno bolj jezna gospodičnina navodila in nazadnje jih je dobil s palico po prstih. Ob tem moram povedati, da je bila gospodična Hupfauer čudovita oseba, ki nam je kljub štirim razredom hkrati zmogla posredovati znanje in navdušenje in radovednost in samozavest. Palica pa je tedaj sodila k splošnemu vzgojnemu inventarju in ni motila nikogar. Ni se nam zdelo nič omembe vrednega, da smo morali, če smo se grdo obnašali, za kazen klečati na stopnici pred katedrom, pri res grdem obnašanju pa na polenu. Louis še vedno ni hotel sleči jopiča in vsi v prostoru, bilo nas je najbrž okrog 26, dečkov in deklic med šestim in desetim letom starosti, smo postali pozorni. To je Louisovo stisko še povečalo in neslišno je začel jokati. Zaradi tihosti njegovega joka me še danes stisne pri srcu. Naposled je jopič slekel in pod njim je nosil edino srajco, ki jo je imel. Bila je tako izprana in izrabljena, da mu je vse od nadlakti visela v kosih. Gospodična je tudi začela jokati in mu jopič spet oblekla.

Gospodično Hupfauer sem šele nedavno, 70 let pozneje, spet videl na srečanju razreda v Sachrangu. Imela je drug priimek, ker se je pozneje poročila, nato pa ovdovela. Toda pri več kot 90 letih je bila še vedno brezpogojno prisrčna in navdušujoča. V mojem otroštvu je zmeraj verjela, da bom imel posebno življenje, mama mi je, ko sem bil že zdavnaj odrasel, to večkrat potrdila. Vendar kot otrok z ničimer nisem obetal česa nenavadnega, kvečjemu v negativnem smislu. Bil sem tih, bolj zadržan, nagnjen k jeznoritosti, v nekem smislu nevaren za okolico. Dolgo sem lahko tuhtal sam pri sebi, ker sem hotel, denimo, dognati, zakaj je 6 krat 5 enako kakor 5 krat 6. To je veljalo celo splošno: 11 krat 14 je dalo enak rezultat kakor 14 krat 11. Zakaj? V teh številkah se je skrival

zakon, ki ga nisem dojel, dokler si ga nisem vizualiziral: kot da bi pravokotnik s stranicama 6 krat 5 kamenčkov raztegnili v vrsto, in če lik zasučemo za četrto obrata, pravilo naenkrat postane očitno. Še danes čutim vznemirjenje ob vprašanih čiste teorije števil, denimo ob Riemannovi hipotezi o porazdelitvi praštevil. Ne razumem ničesar, čisto ničesar o tem, ker mi manjka matematično orodje, a verjamem, da je to najpomembnejše od vseh odprtih vprašanj v matematiki. Pred nekaj leti sem se srečal z bržkone največjim še živečim matematikom, Rogerjem Penrosom, in hotel od njega izvedeti, kako se loteva matematičnih problemov – z abstraktno algebro ali v obliki vizualizacije? Pri njem gre izključno za vizualizacijo.

Toda nazaj k meni kot otroku. V sebi sem nosil nekaj temačnega. Čeprav se tega ne spomnim, sem menda, ne le enkrat, udaril s kamnom v roki in mama si je delala skrbi. Bil sem vase zaprt, tih, a nekaj je besnelo v meni, nekaj je bilo v meni, kar je upravičevalo skrb. Jeznoritost sem obvladal šele po katastrofi, ki je doletela našo družino. Moral sem imeti že 13 ali 14 let, takrat smo živeli v Münchnu in sprl sem se s Tillom. Vedno sva bila, in tako je še danes, brezpogojno brata, a med nama so bili tudi divji prepiri, jezni udarci. To je bilo naravno in sprejemljivo. Toda v silnem prepiru, pri katerem je, kot se megleno spominjam, šlo za skrb za našega zlatega hrčka, sem od jeznoritosti izgubil nadzor nad sabo in brata ranil z nožem. Enkrat sem ga zabodel v zapestje, naredil je obrambni gib, drugič pa v stegno. Soba je bila polna krvi. Zgroženost nad samim sabo me je globoko pretresla. V hipu mi je postalo jasno, da se moram spremeniti, takoj, nemudoma, in to je pomenilo rigorozno disciplino. Dogodek je bil preprosto preveč nezaslišan. Povzročil sem največji pretres, ki si ga je sploh mogoče zamisliti in bi lahko družino uničil. Po kratkem družinskem posvetu smo se, ker rane, kot se je izkazalo pri natančnejšem ogledu, niso bile zares nevarne,

odločili, da brata ne peljemo v zdravniško oskrbo v bolnišnico, saj bi to gotovo prineslo policijsko poizvedbo. Obvezali smo ga, pobrisali kri s tal in bili pretreseni. Sam sem pretresen še danes, do kosti. Ker vbodi nikoli niso bili zašiti, so Tillove brazgotine še danes jasno vidne. Jaz sem nato samega sebe obvladal, z absolutno samodisciplino. Velik del moje narave še danes ni drugega kakor gola disciplina. Toda med nama s Tillom je obenem neuničljiva, surova, pogosto šaljiva grobost, zaradi katere je najin globoki odnos za druge včasih nedojemljiv. Pred nekaj leti smo imeli družinsko srečanje na španski obali, kjer je brat takrat živel. Povabil nas je na čudovit večer v ribjo restavracijo; tam je sedel ob meni in mi položil roko na hrbet, ko sem proučeval jedilni list. Nekaj se je začelo kaditi, nekaj me je rahlo zbadalo po hrbtu, dokler nisem nenadoma opazil, da mi je Till z vžigalnikom zažgal srajco. Strgal sem jo s sebe in vsi prisotni so bili zgroženi, midva pa sva se gromko smejala tej šali, ki je nihče ni mogel razumeti. Nekdo mi je za preostanek večera posodil majico, rdečico na hrbtu pa smo hladili s proscocom.